

שיעור ארבעים ואחד

שני ציבורין

גרסינן בגמ' (ט סע"ב-י ע"א):

שני ציבורין, אחד של מצה ואחד של חמץ ולפניהם שני בתים, אחד בדוק ואחד שאינו בדוק, ואתו שני עכברים אחד שקל מצה ואחד שקל חמץ, ולא ידעיןן הי להאי עייל והי להאי עייל – היינו שתי קופות. דתנן: שתי קופות, אחת של חולין ואחת של תרומה ולפניהם שני סאין, אחד של חולין ואחד של תרומה ונפלו אלו לתוך אלו – מותרין, שאני אומר: חולין לתוך חולין נפלו, ותרומה לתוך תרומה נפלה. – אימור דאמרינן: שאני אומר בתרומה דרבנן, בחמץ דאורייתא מי אמרינן? – אטו בדיקת חמץ דאורייתא? דרבנן היא! דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה.

יש לעיין, מהי נקודת החילוק בין האיבעיא הזו לבין קודמתה. לעיל הסתפקה הגמ' ב"תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ, ואתא עכבר ושקל ולא ידעיןן אי מצה שקל אי חמץ שקל", והכריעה שיש כאן דין "קבוע". והנה, רש"י והרמב"ם שיש צורך בבדיקה חוזרת. והתוס' והראב"ד פירשו שאין צורך לבדוק משום דספיקא דרבנן לקולא, ושכל הספק לעניין אכילה. ולשיטתם צ"ע מאי שנא הספק כאן בשני בתים, הרי גם כאן ההכרעה היא לקולא.

ואף לשיטת הרמב"ם ורש"י קשה, דלכאורה המקרה כאן חמור יותר, שהרי כאן ידעיןן שעכבר אחד לקח חמץ, ואם לעיל פסקו שצריך לשוב ולבדוק – מדוע כאן פוסקת הגמ' שאין צורך בבדיקה?

הר"ן כותב בחידושיו לאיבעיא זו, דהכא לא נפל הספק בלחם קודם שנכנס לבית, אלא הספק התחיל בחיוב הבדיקה.

והנה, הר"ן לעיל גבי תשע ציבורין הקשה על שיטת רש"י, הרי ספיקא דרבנן לקולא ומדוע צריך לבדוק שוב? וביאר, שכאשר העכבר לקח מאחד מן הציבורין ואין אנו יודעים מה לקח – התעורר כאן ספק ראשון ביחס לזהות החתיכה, האם מותרת באכילה או לא, וספק זה הוא דאורייתא ולחומרא, וא"כ הוכרע שהדבר שנכנס לבית הינו חמץ, וממילא אין שייך לומר כאן דספיקא דרבנן לקולא. וביארנו דבריו (לעיל בשיעור מ"א) עפ"ד הש"ך והפר"ח שספק דאורייתא שהתגלגל לדין דרבנן אין אומרים בו לקולא, וביאר השעה"מ דהספק אינו חוזר וניעור כאשר מגיע לדרבנן.

עפ"ז מבאר החת"ס את ההבדל בין הסוגיות. לפי הנ"ל, בעובדא דתשע ציבורין נפל הספק בלחם קודם שנכנס לבית, במקרה של שני ציבורין ושני עכברים בתים – אין ספק לגבי זיהוי החתיכות, וכל הספק החל רק ברגע שנכנסו העכברים אל הבתים. השאלה היחידה הנוגעת לדינא היא שאלת הבדיקה – האם יש לחוש שהעכבר עם החמץ נכנס לבית הברוק או לא. וכיוון שהספק הראשוני אשר עלה לפנינו הינו ספק בעצם חיוב הבדיקה – וזהו דין דרבנן – כאן כו"ע מודו דאזלינן לקולא. וכעין זה כתב החזו"א (או"ח סי' קכד).

וא"כ הר"ן אזיל לשיטתו בביאור הספק הקודם, ועפ"ז מובן הספק דידן. אלא שעדיין צ"ע, אף לפי פירוש זה צ"ב מדוע יש צורך בנימוק "שאני אומר" – כלומר שאנו מניחים שהחמץ נכנס לבית שאינו בדוק והמצה לבית הברוק – הרי סו"ס הוי ספיקא דרבנן כפי שביאר הר"ן, ובזה אזלינן לקולא ואין צורך להניח כנ"ל? ועוד, לפי הדרך השנייה שהצענו בשיעור הקודם כדי לבאר דברי רש"י והרמב"ם, ע"פ כמה ראשונים (כתוב שם לראב"ד ד ע"ב מדפי הרי"ף, מגיד משנה בשם הרא"ה פ"ב מחו"מ הי"ב ועוד), שבדיקת חמץ מעיקרא על הספק נתקנה, ולכן הכריעו לחומרא – תגדל התימה, מדוע כאן בשני ציבורין ההכרעה היא לקולא?

הט"ז (סי' תלט סק"ג) הביא בשם הלבוש לחלק בין שני המקרים כך: במקרה של "קבוע", לא היה לנו במה לתלות את חיוב הבדיקה, אלא היה לנו ספק אם מוטלת חובת בדיקה פעם נוספת, וע"כ, כיוון שהבדיקה נתקנה על הספק – יש צורך לשוב ולברוק. אך במקרה השני אין לנו במה לתלות את חובת הבדיקה, ולכן אין להכריע בזה לחומרא. הט"ז תמה על חילוק זה, שגם במקרה הראשון יש לנו לומר שלקח מצה ולא חמץ?

כאן יש להקדים דברי הרמב"ם בהל' שגגות (פ"ח ה"ב):

אינו חייב באשם תלוי עד שיהיה שם איסור קבוע, כיצד? אכל חלב וספק אם היה כזית או פחות מכזית, או שהיתה לפניו חתיכת חלב וחתיכת שומן ואכל אחת מהן ואין ידוע אי זה מהן אכל... – הרי זה מביא אשם תלוי וכן כל כיוצא בזה. אבל אם היתה לפניו חתיכה אחת ספק שהיא חלב ספק שהיא שומן ואכלה פטור שהרי אין כאן איסור קבוע, וכל האוכל חלב הכוי פטור מאשם תלוי שהרי אין כאן איסור קבוע... – פטור מאשם תלוי...

הרמב"ם מבאר בדבריו אלו את העניין הידוע של "איקבע איסורא". וכמובן שחלה עלינו חובת ביאור, לפי שיטתו שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן בלבד, כיצד ייתכן

אשם תלוי מן התורה? אלא, על כרחך שגם לדעת הרמב"ם ישנם יוצאים מן הכלל, שיש הבדל בין איסור קבוע לבין איסור שאינו קבוע. ועל כן כתב הרמב"ם שאין חיוב באשם תלוי אלא באיסור קבוע.

וכן כתבו האחרונים (מהרי"ט חיו"ד סי' א, פר"ח יו"ד סי' קי כללי הס"ס אות לד, פמ"ג שם אות כה, ש"ש ש"א פ"ח ועוד) בשיטת הרמב"ם בצורה ברורה, שדברי הרמב"ם שסד"א לחומרא מדרבנן, היינו רק בלא איקבע איסורא, אך כאשר איקבע איסורא מודה הרמב"ם דאזלינן לחומרא מן התורה.

לפ"ז יש לדון בספק דרבנן באיקבע איסורא, היינו שיודע בוודאות שיש כאן חתיכת איסור וחתיכת היתר – האם גם בזה אזלינן לקולא או לא. הש"ך (יו"ד שם כללי ס"ס אות כא, סי' קיא סק"ד) כתב, דלא אמרינן סד"ר לקולא היכא דאיקבע איסורא. הש"ך אומר שאיקבע איסורא הוא כמו "חזקת איסור", ושיטתו כידוע דלא אמרינן סד"ר לקולא במקום שיש חזקת איסור. הפר"ח סובר שאף במקום חזקת איסור אמרינן סד"ר לקולא, ולכן גם באיקבע איסורא חולק על הש"ך ואזיל לקולא.

על פי שיטת הש"ך נוכל לבאר את הספק בסוגיין. כאן יש שני עכברים שאחד מהם נושא בוודאות חמץ בפיו, וא"כ איקבע איסורא והיה לנו להחמיר אף דהוי דין דרבנן. ולכן יש צורך בחידוש של "שאני אומר" ועל פיו מקילים.

ויסוד הדין של "שאני אומר" מבואר גם בגמ' בנדה (ד ע"א, כז ע"א ועוד), ומבואר שתולים את הקלקלה במקולקל (ב"ב קט ע"ב). ונתחדש כאן, שכאשר ישנן שתי אפשרויות, וניתן לתלות את הקלקלה במקולקל – אמרו חכמים שיש להתייחס למקרה זה בתורת ודאי, שחולין לתוך החולין נפלו ותרומה לתוך תרומה נפלה, ואין כאן ספק כלל ועיקר. כמובן שזהו דין דרבנן.

ונראה, שמטעם זה רש"י לא כתב כאן את הביטוי "ספיקא דרבנן לקולא" (כמ"ש להלן בספיקות אחרים), אלא כתב (ט ע"ב, ד"ה הרי אלו מותרין): "תלינן לקולא היתר בהיתר ואיסור באיסור, ואף על גב דאיכא למימר איפכא – הכא נמי לקולא תלינן".

והדברים מפורשים בחידושי המאירי, שדין התלייה הוא מתורת ודאי, וז"ל:

ומ"מ נראה משיטת הגמרא לדעתנו, שזה אינו בכלל ספק והרי הוא בודאי שזה נכנס לזה לזה, ותולין להקל וכל שאתה תולה להקל הרי הוא כודאי ואין צריך בדיקה, אלא שמבטלו.

ולפי זה מיושבת הסוגיא לפי כל השיטות. ואף לפי מה שביארנו בדעת רש"י

והרמב"ם שבדיקת חמץ על הספק נתקנה ולכן החמירו והצריכו בדיקה בספק דתשע ציבורין – אתי שפיר, מפני כאן אין שום עניין להחמיר אף לשיטה זו, משום שאין כאן כל ספק, אלא אנו אומרים בתורת ודאי שהחמץ נכנס לבית שאינו בדוק.

הגמ' מציירת שיש לפנינו שני ציבורין, שני עכברים ושני בתים. ומדוע לא דנה בשני ציבורין, שני עכברים ובית אחד בחזקת בדוק, ועכבר אחד נכנס לבית, והשני הלך לו?

לפי מה שנתבאר מובן, כי אם היה מדובר על בית אחד – לא היה כאן את ההכרעה הוודאית של דין תלייה ד"שאני אומר", שהרי לא היה אפשר לתלות את הקלקלה במקולקל, וא"כ שוב הדרך לעיקר דינא אליבא דרש"י והרמב"ם שהבדיקה על הספק נתקנה. לכן נסתפקה הגמ' דווקא בשני בתים שאחד מהם אינו בדוק.

ובדין זה שבדיקת החמץ נתקנה על הספק, נוסף דברים:

בפ"ב מהל' חמץ ומצה (ה"א) כתב הרמב"ם את האיבעיא דידן וכן את הספק הבא:

שני צבורין אחד של חמץ ואחד של מצה ושני בתים אחד בדוק ואחד שאינו בדוק ובאו שני עכברים זה נטל חמץ וזה נטל מצה ואין ידוע לאיזה בית נכנס זה שנטל החמץ, וכן שני בתים בדוקין וצבור אחד של חמץ ובא עכבר ונטל ואין ידוע לאיזה בית נכנס, או שידע שנכנס לאחד מהן ונכנס אחריו ובדק ולא מצא כלום או שבדק ומצא ככר... – בכל אלו אינו צריך לבדוק פעם שניה, שאין כאן קבוע.

ובהלכה הבאה (ה"ב) פסק:

הניח החמץ בזוית זו ומצאו בזוית אחרת או שהניח תשע חלות ומצא עשר, או שבא עכבר ונטל החמץ וספק נכנס לבית זה או לא נכנס, בכל אלו צריך לבדוק.

והקשה הרב המגיד (שם): "וקשה לי לדעת רבינו, שכבר נתבאר למעלה (בהלכה יא), שאם ודאי נכנס בבית אחד אלא שאין ידוע באי זה בית משני בתים נכנס – אין אחד מהם צריך בדיקה, א"כ נראה שכל שכן בשאין ידוע אם נכנס כלל שלא יהא צריך בדיקה!?"

ותירץ: "דהתם ודאי איכא חד בית שלא נכנס שם, הלכך כל חד תלינן זהו שלא נכנס בו ובאחר הוא שנכנס, ואי אתה יכול להצריך בדיקה לשניהם, כיון דאיכא חד דודאי לא נכנס בו אבל הכא הספק בבית אחד הוא ומפני שבדיקת חמץ תחלתה על הספק דנו ספק זה לחומרא כמו שכתבתי למעלה". לדברי הה"מ, יש לחלק בין ציבור אחד ושני בתים בדוקים, שבוודאות לא נכנס לאחד מן הבתים ולכן מקילים, משא"כ

בהלכה י"ב דספק על ספק לא על – יש רק בית אחד, ולכן יש להחמיר.

ואינו מובן, שהרי בקושייתו כתב להיפך, שאם כאשר ודאי נכנס בבית אחד אלא שלא ידוע לאיזה בית – א"צ בדיקה, כל שכן כאשר אין ידוע אם נכנס, שלא יהיה צריך בדיקה, ומה הביאו לחזור בו?

במסכת נזיר (נו ע"א) תנן:

שני נזירים, שאמר להן אחד ראיתי אחד מכם שנטמא ואיני יודע איזה מכם, מגלחין ומביאין קרבן טומאה וקרבן טהרה, ואומר: אם אני הוא טמא – קרבן טומאה שלי וקרבן טהרה שלך, ואם אני הוא טהור – קרבן טהרה שלי וקרבן טומאה שלך, וסופרין שלשים יום ומביאין קרבן טהרה, ואומר: אם אני הוא הטמא – קרבן טומאה שלי וקרבן טהרה שלך, וזה קרבן טהרתי, ואם אני הוא הטהור – קרבן טהרה שלי וקרבן טומאה שלך, וזה קרבן טהרתך.

ובגמ' (שם): "קתני: שני נזירים, שאמר להם ראיתי אחד מכם שנטמא ואיני יודע איזה מכם, ואמאי? כל ספק טומאה ברשות היחיד מהיכא ילפינן לה? מסוטה, מה סוטה בועל ונבעלת, אף כל ספק טומאה ברה"י כגון דאיכא בי תרי, אבל הכא שני נזירים והאי דקאי גביהון הא תלתא, הוה ליה ספק טומאה ברשות הרבים, וכל ספק טומאה ברשות הרבים – ספיקו טהור! אמר רבה בר רב הונא: באומר ראיתי טומאה שנזרקה ביניכם" – ולכן הוי ספק טומאה ברה"י, מאחר שלא היה יחד עמם והווי תרי ולא תלתא (רש"י פירש שהיה מחוץ לחדר, והתוס' פירשו שעמד מרחוק).

והקשו התוס' (ד"ה באומר): "ואם תאמר, אם כן יביא כל אחד קרבן טומאה ודאי, דכל ספק טומאה ברשות היחיד שורפין עליה תרומה" ? ותירצו: "ויש לומר דלא גמירי מסוטה אלא דבר שאפשר להיות כסוטה, דאפשר שנטמאת, אבל הכא לא אפשר לטמאות שניהם דודאי אחד טהור".

היינו, רק כאשר אפשרי במציאות שיש כאן טומאה, שבזה מתייחסים ברה"י למצב זה כאל מציאות ודאי, אך כאשר א"א לומר ששניהם טמאים, כגון הכא שיש עדות שרק אחד נטמא – בזה א"א להכריע בתורת ודאי ולכן נשאר הדבר בתורת ספק, ולכן יש צורך בתנאים.

עתה נשוב לדין בדיקת חמץ. במה שכתבו הראשונים שבדיקת חמץ מעיקרא על הספק נתקנה, יש מקום לדון: לכאורה, יש כאן חומרא מיוחדת שבחרו חכמים להחמיר בספק זה, למרות שבד"כ ספיקא דרבנן לקולא. אך יש מקום לומר באופן אחר, שחכמים דנו את הספק כוודאי לעניין חיוב בדיקת חמץ, מכיוון שיש רגילות

להכניס חמץ לבית וכו', אמרו חכמים שישנה חובה לבדוק את החמץ בתורת ודאי, וכשהיא דספק טומאה ברה"י, כדברי תוס' בנזיר.

ולעיל עסקנו בנידון זה, ודייקנו כן מדברי הגר"א (סי' תלט סע"א), דהנה התוס' (ט ע"ב, ד"ה היינו תשע קופות) ביארו שהספקות כאן הם בככר גדול דווקא, כי אם מיירי בככר קטן – יש להסתפק שמא אכלתיה. אך הרמב"ם והשו"ע לא חילקו כך, ומשמע דס"ל שאף בככר קטן יש חובת בדיקה. ותמוה, שהרי לכאורה יש כאן ספק ספיקא – ספק חמץ ספק מצה, ואת"ל חמץ – שמא אכלתיה! ? וביארנו עפ"ד הגר"א, שכאשר חכמים החמירו, קבעו בתורת ודאי שיש חמץ בבית, וממילא א"א לתלות שמא אכלתיה, דאין ספק מוציא מידי ודאי.

וכ"כ המאירי, שבסוגייתנו דמי לספק טומאה ברשות היחיד. ולפי דברי הגר"א הנ"ל א"ש, שיש כאן אותו גדר של ספק טומאה ברה"י, דהיינו שהתורה חידשה שיש כאן חובת בדיקת בתורת ודאי¹.

מעתה, בנידון דידן, כאשר מדובר בשני בתים וכל עכבר נכנס לבית אחר – א"א לומר שבכל בית יש חמץ בוודאות, שהרי ודאי יש בית אחד שאליו לא נכנס חמץ, וממילא דמי לההיא דנזיר, שאנו יודעים בוודאות שאחד מהם לא נטמא, ואף שאחד נטמא – א"א להכריע בזה ששניהם טמאים, ועל כן מוכרחים לומר שהדבר ספק, וכמ"ש התוס' שם. וה"ה הכא, שיש כאן ספק, וספיקא דרבנן לקולא.

לפ"ז, הא דאמרינן דבדיקת חמץ על הספק נתקנה, אין הכוונה שבבדיקת חמץ בטל הדין של "ספיקא דרבנן לקולא", אלא הכוונה היא, שכיוון שיש ספק שמא יש חמץ – נתנו לזה חכמים תורת ודאי. אך היינו רק כאשר יש אפשרות להניח שיש בבית חמץ באופן ודאי, כגון בבית אחד וספק על ספק לא על. אך כאשר אין אפשרות כזו – כגון שיש בית נוסף, ובאחד מהם ודאי אין חמץ – בזה א"א ללכת לחומרא, ונשאר הדבר בתורת ספק, וחזר הדין לכל דיני ספיקות דרבנן שספיקא דרבנן לקולא.

ולכשתימצי לומר, זו כוונת המגיד משנה בדבריו: "דהתם ודאי איכא חד בית שלא נכנס שם, הלכך כל חד תלינן זהו שלא נכנס בו ובאחר הוא שנכנס, ואי אתה יכול להצריך בדיקה לשניהם, כיון דאיכא חד דודאי לא נכנס בו. אבל הכא הספק בבית אחד הוא ומפני שבדיקת חמץ תחלתה על הספק דנו ספק זה לחומרא".

¹ ולכן אף אם לא נמצא חמץ – אין בזה ברכה לבטלה.